

نقد و بررسی ترجمه‌ی اشعار حافظ در بنگلادش

محمد ابوالکلام سرکار

استاد و رئیس بخش زبان و ادبیات فارسی دانشگاه داکا بنگلادش

چکیده

بنگلادش بستری بسیار کهن برای زبان و ادبیات فارسی است به طوری که زبان فارسی تقریباً شش قرن و نیم (۱۲۰۴-۱۸۳۷م) به عنوان زبان رسمی و دولتی در این سرزمین رایج بود. در این مدت طولانی فرمان‌روایان این سرزمین در دوران مختلف، ادب‌پرور و شعردوست بوده‌اند. به خاطر این زبان و ادبیات فارسی بر زبان و ادبیات بنگلا بسیار تأثیر گذاشته است و مردم بنگلادش گام به گام با متون فارسی آشنا شده‌اند. به همین سبب آثار فراوانی از زبان فارسی به زبان بنگلا ترجمه شده است. در بنگلادش اشعار بزرگان شاعران ایران زمین از زمان قدیم مورد توجه قرار داشته است و بخصوص اشعار فردوسی، خیام، عطار، سعدی بسیار ترجمه شده است. عارف و شاعر بلندآوازه‌ی ایران، خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی یکی دیگر از بزرگان شعر و ادب فارسی است که در سرزمین بنگلادش مورد توجه قرار گرفته است، بسیار اشعار وی به زبان بنگلا ترجمه شده است و این کار تا امروز هم ادامه دارد. هدف نگارنده در این مقاله این است که نقد و بررسی ترجمه‌ی اشعار حافظ در سرزمین بنگلادش را بررسی کند تا چهره‌ی حافظ در این سرزمین بهتر نشان داده شود.

واژه‌های کلیدی: زبان فارسی، بنگلادش، ایران، نقد و بررسی ترجمه‌ی اشعار حافظ.

مقدمه

ساقی حدیث سرو و گل و لاله می‌رود وین بحث با ثلاثه‌ی عَساله می‌رود
شکر شکن شوند همه طوطیان هند زین قند پارسی که به بنگاله می‌رود
حافظ ز شوق مجلس سلطان غیاث دین غافل مشو که کار تو از ناله می‌رود

(حافظ شیرازی، ۱۶۹: ۱۹۲۰)

اوج گسترش زبان و ادبیات فارسی به زمان حکومت غیاث‌الدین اعظم شاه^۱ می‌رسد که داستان دعوت وی از عارف و شاعر بلندآوازه‌ی ایران، حافظ و پاسخ وی به غیاث‌الدین اعظم شاه معروف است و حافظ نام خود را برای همیشه در حافظه‌ی تاریخی مردم این سرزمین جاویدان کرد. (سرکار، ۲۰۱۲: ۵۶۱) دوره غیاث‌الدین اعظم شاه از حیث تمدن و فرهنگ درخشان‌ترین دوره این سرزمین بود. خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی یکی دیگر از بزرگان شعر و ادب فارسی است که در سرزمین بنگلادش مورد توجه قرار گرفته است، تا آنجا که محققان بنگلادشی درباره‌ی حافظ و آثار وی در بنگلادش پایان‌نامه، مقاله‌ی پژوهشی، کتاب منسوب به حافظ نوشته‌اند و بسیار اشعار وی به زبان بنگلا ترجمه هم کرده‌اند. نکته‌ی قابل توجه این است که نویسنده در این مقاله فقط به نقد و بررسی ترجمه‌ی اشعار حافظ در سرزمین بنگلادش پرداخته است. اشعار خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی به دست مترجمان مختلف به صورت گوناگون در بنگلادش ترجمه شده است. در این مقاله به بررسی آثار مربوط به حافظ شیرازی، اعم از کتاب‌های ترجمه اشعار، مقالات و ترجمه‌های مربوط به حافظ و... پرداخته خواهد شد.

پیشینه‌ی ترجمه‌ی آثار فارسی در بنگلادش

محققان و پژوهشگران می‌دانند که از قرن چهاردهم میلادی زبان ادبیات فارسی بر زبان و ادبیات بنگلا تأثیرات بسیاری گذاشته است. و آثار مهمی از شاعران مشهور فارسی به زبان بنگلا ترجمه آغاز می‌شود. شاه محمد صغیر اولین کسی است که می‌توان به عنوان مترجم فارسی ذکر

^۱ غیاث‌الدین اعظم شاه، شخصی ادب‌دوست بود و اشعار فارسی می‌سرود و با حافظ شیرازی هم‌عصر بود و با او مکاتباتی داشت؛ و در زمان وی (۱۳۸۹-۱۴۰۹ م.) پایتخت بنگاله سونارگان به عنوان مرکز ادیبان، شاعران و نویسندگان نامور شمرده می‌شده است. این دوره با نام عهد زرین زبان و ادبیات فارسی در بنگاله معرفی شده است. (سرکار، ۱۳۹۴: ۳۶)

کرد وی در دوره‌ی سلطان غیاث‌الدین اعظم شاه (۱۳۸۹-۱۴۰۹م) کتاب *یوسف وزلیخا* را از فارسی به زبان بنگلا ترجمه کرد. (خان ۱۳۸۷: ۶۳۸) در آن زمان کتاب‌های دیگری که از زبان فارسی به زبان بنگلا در آورده شده است نظیر: *داستان سیف‌الملوک و بدیع‌الجمال*، *اسکندرنامه*، *هفت پیکر و تحفه مشهوراست* (محبوب‌العالم ۲۰۰م: ص ۴۴). بعد از آن یعنی در اوایل قرن هفدهم میلادی *گل بکاولی*، *قصه‌ی حسنه بانو*، *حیرت الفقه و قصه‌ی حاتم طایی* به زبان بنگلا ترجمه شده است. (خان ۱۳۸۶م: ص ۸۵) ولی آثار فارسی که در قرن بیستم و بعد از آن به زبان بنگلا ترجمه شده است، اکثرشان در موضوعات مذهبی، سیاسی، عرفانی و تاریخی است. (سرکار، ۱۳۹۲) این سلسله‌ی ترجمه امروز هم ادامه دارد تا از موضوعات مزبور تا به ترجمه‌ی ادبیات معاصر فارسی هم رسیده است.

ترجمه‌ی متن اشعار حافظ

در بنگلادش اشعار خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی به دست مترجمان مختلف به صورت گوناگون ترجمه شده است که در این مقاله برخی از آن ترجمه مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

دیوان حافظ

دکتر محمد شهیدالله^۱ چند غزل حافظ را به زبان بنگلا ترجمه کرده که این ترجمه به عنوان *دیوان حافظ شونچایان* نخستین بار به صورت کتاب در سال ۱۹۳۸م. از پروپه‌نسیل لایبری در داکا به چاپ رسیده است. چاپ اول این کتاب با متن فارسی و متن بنگالی در دو صفحه رو به روی هم قرار داده شده؛ ولی چاپ دوم آن در سال ۱۹۵۹م چاپخانه‌ی رنيساس در داکا به چاپ رسیده. ناشر این کتاب محمود زکی‌الله، و در چاپ دوم به قول مترجم به سبب هزینه بدون متن فارسی چاپ شده است. (شهید الله، ۱۹۵۹: مکهبندو) دکتر محمد شهیدالله قبل از ترجمه‌ی اشعار در آغاز کتاب مقدمه‌ی جامع و مانعی درباره‌ی حافظ و ابعاد گوناگون وی بیان نموده و به‌ویژه به دعوت غیاث‌الدین اعظم شاه از حافظ اشاره کرده است. نکته‌ی جالب این که دکتر محمد شهیدالله غزلیاتی را به نظم بنگلا ترجمه کرده و نام‌های جالبی هم گذاشته است مانند:

^۱ دکتر محمد شهید الله (۱۸۸۵-۱۹۶۹م). دانشمند بزرگ و محقق زبان شناس بنگلادش است. وی استاد گروه زبان بنگلا دانشگاه داکا بود. شهید الله تقریباً بر ۱۸ تا زبان تسلط و آشنایی کامل داشت.

ساقی، خوب صورت، پیاله، رنگ جوانی، وصل، بهشت و دوزخ، درویش، شب عید، شراب، دوست، آرزو، برقع، دیدار، مستان، عشق، چهره‌ی ساقی، شب عید، تازه تازه، امروز تمام و....
دکتر محمد شهیدالله شصت غزل حافظ در این کتاب مزبور با عنوان جالبی که ترجمه کرده، از لحاظ زبانی و ادبی نزدیک به متن اصلی است. نمونه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از دکتر محمد شهیدالله از این قرار است:

الا یا ایهاالساقی ادر کاسا و ناولها که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

দাও গো সাকী! পান-পিয়লা, ঘুরে ফিরে মাতাল দলে,
প্রথমে প্রেম আসান ভেঞে প'ড়েছি আজ কি মুশকিলে!

داو گو ساقی! پان پیالا، گوره فیره ماتال دله،

پروتھومی پریم اسان بهیبھی پاریسی آج کی مشکله!

(شهیدالله، ۱۹۵۹: ۳)

رباعیات حافظ

قاضی نذرالاسلام^۱ شاعر ملی بنگلادش ۷۳ رباعی از حافظ شیرازی را با عنوان *رباعیات حافظ* به زبان بنگلا ترجمه کرده است. شایان ذکر است که ترجمه‌ی مذکور نخستین بار در روزنامه‌ها و مجله‌های هفتگی^۲ به چاپ رسیده است. ترجمه‌ی قاضی نذرالاسلام از دیوان حافظ نخستین بار در سال ۱۹۳۷م. با عنوان *رباعیات حافظ* به صورت کتاب به چاپ رسیده است. سپس این کتاب از طرف آکادمی بنگلا در سال‌های ۱۹۶۶م، ۱۹۶۷م، ۱۹۷۰م، ۱۹۷۵م، ۱۹۷۶م، و ۱۹۸۴م مجدداً چاپ شد. (سرکار، ۱۳۹۴: ۳۸) ترجمه‌ی قاضی نذرالاسلام در نزد خوانندگان بنگلادش بحیث ادبی خیلی ارزش دارد.

^۱ قاضی نذرالاسلام شاعر ملی بنگلادش است. وی در شعر خویش از واژگان فارسی بهره بسیاری جسته است و تحت تأثیر حافظ، عمر خیام و شاعران دیگر فارسی زبان بوده است. او شاعر، نویسنده، روزنامه نگار، خواننده، نوازنده، داستان سرا، نمایشنامه‌نویس، مقاله‌نویس، هنرپیشه و بازیگر عصر خود بود. او علاوه بر زبان‌های بنگلا و انگلیسی، با زبان‌های عربی، فارسی، اردو، هندی و سنسکریت آشنایی کافی داشت، به همین دلیل در اشعار او تاثیرات عمیق مولوی، حافظ، عمر خیام و دیگر شاعران فارسی زبان نیز کاملاً مشهود است (سرکار ۱۳۹۱: ۱۵-۱۶)

^۲ مانند مجله‌ی مسلم بھارت، مجله‌ی ادبیات مسلمان بنگالی، مجله‌ی پروبر تک و مجله‌ی کلول و غیره.

سرکار بحواله‌ی عبدالقادر^۱ در مقاله‌ی مطالعات حافظ پژوهی در عصر حاضر در بنگلادش می‌نویسد که:

«در مقدمه‌ی کتاب، قاضی نذر الاسلام توضیح داده است که در آغاز جوانی پسرش به نام «بلبل» که کودکی چهار ساله بود، مریض شد. وی بر بالین پسرش ترجمه‌ی رباعیات حافظ را شروع کرد. وقتی که ترجمه‌ی رباعیات حافظ به پایان رسید در همان روز پسرش در گذشت. ترجمه‌ی قاضی نذر الاسلام از لحاظ زبانی و ادبی امتیاز خاصی دارد. در این ترجمه، مفهوم و معنی اصلی غزل حافظ کاملاً مشهود است. شایان گفتن است که این ترجمه به زبان بنگلا نسبت به سایر ترجمه‌ها در بنگلادش بیش‌تر استقبال شده است». (سرکار، ۱۳۹۴: ۳۸)

شایان یادآوری است که نذر الاسلام قالب‌های غزل حافظ را برای شعر خود برگزیده است. به خاطر این ترجمه‌ی اشعار حافظ از قاضی نذر الاسلام ترجمه‌ی سودی، ساده و روان در بنگلادش محسوب می‌شود. نمونه‌ی ترجمه‌ی غزل حافظ وی این است:

جز نقش تو در نظر نیامد ما را جز کوی تو رهگذر نیامد ما را
خواب ارچه خوش آمد همه را در عهدت حقا که بچشم در نیامد ما را

তোমার ছটির ধ্যানে, প্রিয়, দৃষ্টি আমার পলক-হারা
তোমার ঘরে যাওয়ার যে-পথ, পা চলেনা সে পথ ছাড়া।
হায়, দুনিয়ায় সবার চোখে, নিদ্রা নামে দিও সুখে
আমার চোখেই নেই কি গো ঘুম, দক্ষ হল নয়ন-তারা।।

تومار سو بیر دهینی پریو، دریشتی امار پالوک هارا
تومار گوره جاوآر زی پاته؛ پا چولینا شی پاته سارا
های؛ دنیای شوبار چوکھی، نیدرا نامه دیبو شوکھی
امار چوکھی نیی کی گو گوم، داگدهو هالو نیان- تارا.

(عبدالقادر، ۱۹۹۳: ۱۹)

^۱ مشهورترین نذر الاسلام شناس بنگلادش است.

رباعیات حافظ

عزیزالحکیم چند رباعی از خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی را به زبان بنگلا درآورده است. این ترجمه با عنوان *رباعیات حافظ* در سال ۱۹۵۶م. از ایسترن بک سنتر در داکا به چاپ رسیده است. (سرکار، ۲۰۱۵: ۲۷۳)

حافظ غزل گوچو (گل‌دسته‌ی غزلیات حافظ)

عبدالحافظ چند غزل خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی را با عنوان *حافظ غزل گوچو* (گل‌دسته‌ی غزلیات حافظ) به زبان بنگلا درآورده و در سال ۱۹۸۴م از آکادمی بنگلا به چاپ رسانیده است. وی صد غزل از دیوان خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی را ترجمه کرده و در آغاز این کتاب به عنوان مقدمه مشتمل بر شانزده صفحه درباره‌ی زندگی حافظ، شعر و شاعری و سبک وی و ترجمه‌ی خودش نیز بیان نموده است. (عبدالحافظ، ۱۹۸۴: مقدمه) کتاب مزبور مشتمل بر ۱۱۶ صفحه است. نکته‌ی قابل توجه این که عبدالحافظ، غزل حافظ را به صورت منظوم ترجمه کرده است. مترجم در وقت ترجمه وزن، قافیه و مصرع غزل حافظ را رعایت نموده و در ترجمه هم این چیزها سرجا موجود است. به همین سبب به نظر می‌رسد که این ترجمه از لحاظ زبانی و ادبی جامع و مانعی است. نمونه‌ی ترجمه‌ی عبدالحافظ از این قرار است:

الا یا ایهاالساقی ادر کاسا و ناولها که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکل‌ها

হায় ঐধুয়া! দাও পেয়ালা তালো শরা ঐ মধুক্ষরা
সহজ ছিলো পথটি প্রেমের দেখছি এখন কাঁটা-ভরা।

های بدووا! داو پیالا دالو شراب مدهوخر
شوهوز سیلو پاتھتی پریمیر دیکھسی ایکھون کاتا۔ بہارا

(عبدالحافظ، ۱۹۸۴: ۱۷)

دیوان حافظ

قاضی اکرم حسین^۱ به عنوان دیوان حافظ ۲۴۰ غزل خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی را به زبان بنگلا درآورده است. (قاضی، ۱۹۶۱: فهرست) این کتاب در سال ۱۹۶۱م از آزاد پروکاشونی، حسینی دالان، داکا به چاپ رسیده است. ناشر این ترجمه آزاد جهان است. خصوصیت این ترجمه‌ی اشعار حافظ این است که مطلع هر غزل به زبان فارسی در آغاز ترجمه می‌آورد که مشخص می‌کند این ترجمه از کدام غزل حافظ است. بر بنای اطلاعاتی که اختیار ماست، وی اولین مرتبه در بنگلادش پاره‌ای کوتاه از مطلع غزل حافظ را در ترجمه‌ی به زبان بنگلا آورده است. ویژگی‌های دیگر ترجمه‌ی قاضی اکرم حسین این است که مقدمه‌ی این ترجمه‌ی کتاب مشهورترین شاعر و نویسنده‌ی زبان و ادبیات بنگلا جسیم‌الدین نوشته است. بلا تردید این نشانه‌ی مقبولیت و محبوبیت ترجمه‌ی اشعار حافظ از اکرم حسین است.

در میان ترجمه‌های گوناگون دیوان حافظ به زبان بنگلا، ترجمه‌ی قاضی اکرم حسین ترجمه‌ی مهم محسوب می‌شود. نمونه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از قاضی اکرم حسین از این قرار است:

ای فروغ ماه حسن از روی رخشان شما
آب روی خوبی از چاه زرخدان شما

পূর্ণ চাদে দেয় রে শোভা উজল কমল তম,
রূপ সে লাভে চমক নম চিহ্নক-টোলে চপল তম।
তোমার দিদার লাভের আশায় পরাণ এলো ঠোঁটের আগায়,
হবে কি ার? ফিরবে আঁর? দেহ নিশে কেল তম।

پورنو چادی دیره شوبها اوچل کامول تابو

روپ شی لابه چاماگ نابو چیبوک توله چاپال تابو

تومار دیدار لابهیر آشای پران ایلو تهوتیر اغای

هابی کی بار؟ فیری آبار؟ دیهو نیبیش کیبول تابو

(قاضی، ۱۹۶۱: ۲)

^۱ قاضی اکرم حسین (۱۸۹۶-۱۹۶۲م) یکی از مشهورترین نویسندگان بنگلادش بود وی علاقه به زبان و ادبیات فارسی هم داشت.

دیوان حافظ

محمد منصورالدین^۱ به عنوان ایرانی کبی (شاعر ایرانی) به زبان بنگلا کتابی نوشته و موضوع آن را به دو بخش تقسیم کرده است. در بخش اول ۲۷ شاعر^۲ فارسی با دیوان شمس تبریزی، ایچی براون و تاریخ ادبیات پارسی بیان شده است. در بخش دوم این کتاب ۱۸ شاعر^۳ فارسی و با آخرین عنوان *دیوان حافظ* ۷۸ غزل خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی را به زبان بنگلا درآورده است. (منصورالدین، ۱۹۷۸: ۴۵۰-۵۶۵) منصورالدین قبل از ترجمه‌ی غزلیات حافظ، درباره‌ی ترجمه‌ی به زبان بنگلا، مقدمه‌ی مختصری بیان نموده است. خصوصیت ترجمه‌ی غزلیات حافظ از منصورالدین این است که به دو زبان یعنی متن فارسی و متن بنگالی در دو صفحه رو به روی یک‌دیگر ذکر شده است. این ترجمه از لحاظ زبانی و ادبی نزدیک به متن اصلی است. نمونه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از منصورالدین حسب ذیل است:

صلاح کار کجا و من خراب کجا ببین تفاوت ره از کجاست تا به کجا

কোথায় সুকাজ আর আমি মন্দ কোথায়

দেখ রাস্তার দুৱত্ব কোথা হইতে কোথায় যাইতেছে।

کوتهای شوکاج ار امی ماندو کوتهای؟

دیکهو راستار دوراتتو کوتها هایتی کوتهای جایتییسی

(منصورالدین، ۱۹۸۷: ۴۵۳)

^۱ محمد منصورالدین در سرزمین بنگلادش اولین کسی است که نخست درباره‌ی زندگی و آثار ۴۵ شاعران فارسی زبان به عنوان ایرانی کبی (شاعر ایرانی) به زبان بنگلا کتابی نوشته و در سالهای ۱۹۶۸ م. و ۱۹۷۸ م. توسط اکادمی بنگلا در داکا به چاپ رسیده است. وی، علاوه بر این، از زبان فارسی غزل، رباعی و مثنوی نیز به زبان بنگلا ترجمه کرده است.

^۲ رودکی، دقیقی، عنصری، فرخی، فردوسی، ابوسعید ابوالخیر، منوچهری، ناصر خسرو، عمر خیام، انوری، کمال اسماعیل، فرید الدین عطار، عراقی، شیخ سعدی، مولانا جلال الدین رومی، نظامی، امیر خسرو، سلمان ساوجی، شمس الدین حافظ، جامی، فیضی، عرفی، مرزا صایب، طالب آملی، نظیری و فغانی. (منصور الدین، ۱۹۷۸: فهرست)

^۳ بابا فغانی، اسدی طوسی، ابن یمین، ابو طالب کلیم، عبید زاکانی، امامی، اوحدالدین، ظهیر فاریابی، اوحدی مراغی، خاقانی، خواجوی کرمانی، کمال خجندی، مغربی، کاتبی، قاسم انوار، شاه نعمت الله، مجدالدین همگر و حکیم سنایی (همان)

ایرانر بلبل حافظ شیرازی (حافظ شیرازی بلبل ایران)

محمد عیسی شاهدی^۱ کتابی به عنوان *ایرانر بلبل حافظ شیرازی* (حافظ شیرازی بلبل ایران) نوشته است. این کتاب توسط فرهنگستان پژوهش و تربیت اسلامی در سال ۱۹۹۰م به چاپ رسیده و مشتمل بر ۷۶ صفحه‌ی درباره‌ی خواجه شمس‌الدین محمد شیرازی با زیر عنوان گوناگون مطرح شده است: به راه شیراز و دل آسمان، در زمین شیراز، در مقبره‌ی سعدی، جست‌وجوی باباکوهی، حافظ و باباکوهی، درگاه باباکوهی، گلباغیچه‌ی بلبلی، حافظ در ادبیات بنگلا، تیمور لنگ و خواجه حافظ، یک نگاه به زندگی حافظ و غیره. (شاهدی، ۱۹۹۰: فهرست). شاهدی در پایان این کتاب سه غزل^۲ حافظ یعنی از دیوان حافظ شیرازی شماره‌ی غزل یک، سه و دویست و چهل به زبان بنگلا ترجمه کرده است. ویژگی ترجمه‌ی شاهدی این است که دو زبانه است؛ یعنی متن فارسی با تلفظ به زبان بنگلا و متن بنگالی در دو صفحه رو به روی هم قرار داده شده است. این ترجمه‌ی منشور از لحاظ زبانی و ادبی بسیار نزدیک به متن اصلی است. نمونه‌ی ترجمه‌ی منشور اشعار حافظ از عیسی شاهدی حسب ذیل است:

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را / به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

শিরাজের সেই প্রেমিক যদি আমার দয় জয় করে নেয়,

তা'হলে তার কালো তিলের চিনিময়ে দুখারা ও সমরকন্দ চিলিয়ে দেও।

شیراجیر شی پریمیک جودی امار ریدای جی کاری نیی، تاهولی تار کالو تیلیر بینیمایی

بخارا و سمرقند بیلیدیبو

(شاهد، ۱۹۹۰: ۷۰)

^۱ محمد عیسی شاهدی، فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه داکا تحصیل کرده و دکتری از گروه فارسی و اردو، دانشگاه داکا تحت راهنمایی دکتر ک. ام. سیف الاسلام خان به پایان رسانیده است. عنوان پایان نامه‌ی او تجلی عرفان در اشعار امام خمینی است. شاهدی، مترجم مشهور سخنرانیهای بنگلادش است وی دیوان امام خمینی را نیز به زبان بنگلا درآورده است. مقالات تحقیقی و علمی زیادی از وی در مجله‌های ملی و بین‌المللی منتشر شده است.

^۲ الا ایها الساقی ادر کاسا وناولها - که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را - به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

ساقی حدیث سرو و گل و لاله می‌رود - وین بحث با ثلاثه‌ی غَسَّالَه می‌رود (شاهدی، ۱۹۹۰: ۶۵۰۷۳)

دیوان حافظ

سید احمد الحق با عنوان *فارسی غزل شانکلن* (مجموعه‌ی غزلیات فارسی) کتابی نوشته است. این کتاب از علامه رومی سوسایتی چانگام در سال ۲۰۰۳م. به چاپ رسیده و نویسنده، موضوع کتاب را در پنج بخش تقسیم کرده است (سید، ۲۰۰۳: فهرست). بخش اول دیوان شمس تبریزی، بخش دوم دیوان حافظ، بخش سوم شیخ سعدی، بخش چهارم عبدالرحمن جامی و بخش پنجم امیر خسرو است. بخش‌های مزبور برگزیده‌های اشعار شاعران مذکور را به زبان بنگلا در آورده و درباره‌ی زندگی نامه‌ی مختصری آنان بیان نموده است. در این کتاب چهار غزل^۱ از دیوان حافظ به زبان بنگلا با تلفظ همین زبان ترجمه شده است. نمونه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از سید احمدالحق از این قرار است:

الا یا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

হে সাকী সুরার পিয়লা চারিদিকে পরিবেশন কর এওং আমাকে দাও। কেননা
প্রেম প্রথমে সহজ মনে হলেও এখন মুষ্কিলে পড়ে গেলাম।

هی ساقی! سورا ر پیالا چاریدیکی پوریبیشون کارو ایبونگ اماکی داو.

کینونا پریم پروتهومی شوهاج مانی هال یو ایکهان مشکله پوریگیلم

(سید، ۲۰۰۳: ۳۶)

حافظ شریشتهو پریمیر کوبیتا (شعر عشق بهتر حافظ)

سید مظهر الپرویز با عنوان *حافظ شریشتهو پریمیر کوبیتا* (شعر عشق بهتر حافظ) کتابی نوشته است، این کتاب در سال ۲۰۰۳م. منظور حسین از جوناکی پروکاشنی در داکا در قطع جیبی انتشار کرده است. (مظهر، ۲۰۰۳: ۲) مترجم در این کتاب جیبی مقدمه‌ای در باره‌ی حافظ و غزلیات وی مطرح کرده است. سید مظهر الپرویز در این کتاب، شعر حافظ را ساده و روان به زبان بنگلا ترجمه کرده است.

^۱ الا ایها الساقی ادر کاسا و ناولها - که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها

یوسف گم گشته باز آید به کنعان غم مخور - کلبه‌ی احزان شود روزی گلستان غم مخور

دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما - چیست یاران طریقت بعد از این تدبیر ما

زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست - هرچه گوید در حق ما جای هیچ اکراه نیست (سید، ۲۰۰۳: ۳۴-۴۳)

دیوان حافظ ترجمه (ترجمه‌ی دیوان حافظ)

شمس العالم سعید کتابی به عنوان *حافظ و بیششایکر دیوان* (حافظ و دیوان حیرت‌انگیز) به زبان بنگلا نوشته است. سید ذاکر حسین این کتاب را در سال ۲۰۱۲ م. از ایدرن پبلیکیشن به چاپ رسانیده است. (سعید، ۲۰۱۲: ۴) شمس العالم سعید کتاب مزبور را به دو بخش تقسیم کرده: بخش اول را حافظ باغیچه (باغچه‌ی حافظ) و بخش دوم این کتاب با عنوان دیوان حافظ ترجمه (ترجمه‌ی دیوان حافظ) نامیده است. در بخش اول با عناوین گوناگون موضوع بخش اول را مطرح کرده است.

در بخش دوم این کتاب با عنوان دیوان حافظ ترجمه (ترجمه‌ی دیوان حافظ) شمس العالم سعید پنجاه و یک غزل حافظ به زبان بنگلا در آورده است. سعی مترجم در این ترجمه‌ی اشعار حافظ این است که خوانندگان بنگلادشی با اشعار حافظ و بویژه با غزلیات او آشنا شوند. ویژگی ترجمه‌ی این کتاب این است که قبل از آغاز ترجمه در کنار هر غزل، مطلع متن اصلی غزل با تلفظ زبان بنگلا هم نوشته شده است. این راهنمای اصل غزل حافظ است. نکته‌ی قابل توجه این است که اگر به جای تلفظ بنگلا مطلع اصلی غزل به زبان فارسی درج می‌شد، بهتر بود. نمونه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از شمس العالم سعید زیر است:

الا یا ایهاالساقی ادر کاسا و ناولها که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکل‌ها

এসো সাকি দেরি কেন হাতে দিতে পেয়ালা, এখন ফেল

হাসতে হাসতে যে প্রেম এল কাঁদতে কাঁদতে জীবন গেল।।

ایشو ساقی دیری کینو هاتی دیتی پیاله، ایکهون فیلو
هاستی هاستی جی پریم ایلو کادتی کادتی جیبون گیلو

(سعید، ۲۰۱۲: ۱۳۳)

حافظر کوبیتا

سید شمس‌الحق با عنوان *حافظر کوبیتا* ۵۷ غزل خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی را با زبان ساده و روان به زبان بنگلا ترجمه کرده است. احمد الرشید چودهری، در سال ۲۰۱۴ م. این ترجمه به صورت کتاب از شودو شار در داکا به چاپ رسانیده است. سید شمس‌الحق درباره‌ی غزل و ترجمه‌ی وی مقدمه‌ی جامع و مانعی قبل از آغاز ترجمه‌ی غزل حافظ با عنوان

شوبینای نبیدون (عرض صمیمانه) نوشته است و در این مقدمه درباره‌ی حافظ و سفر رابیندرانات تاگور به ایران نیز اشاره نموده است. (سید، ۲۰۱۴: ۹-۱۳) سید شمس‌الحق، در این کتاب برگزیده‌ی اشعار حافظ را از ترجمه‌ی انگلیسی دیوان حافظ به زبان بنگلا در آورده است. نکته‌ی توجه این است که ترجمه‌ی سید شمس‌الحق ترجمه‌ی بسیار بلیغ و فصیح از غزلیات حافظ در حال حاضر در بنگلادش محسوب می‌شود. نمونه‌ی ترجمه‌ی سید شمس‌الحق حسب ذیل است:

یوسف گمگشته بازآید به کنعان غم مخور کلبه‌ی احزان شود روزی گلستان غم مخور

কেনান থেকে আসে ফিরে-কোরো না শোক ইউসুফের,
নিরুদ্দেশের মাত্র ক'দিন! চোখের পানি ফেলো না ফের।
কৈঁদো না আর। কাঁদে কে ন? দুঃখ শোকের খরাতেই,
গোলাপকুঁড়ি উঠে ফুটে সুগন্ধ তার ছড়াতেই।

کنان تهیگی اشبی فیری - کورونا شوکه یوسفیر

نیرودیدیشیر ماترو کادین! چوکھیر پانی فیلونا ار

کیدونا ار. کادی کینو؟ دوگهو شوخیر خاراتی

گلاپکوری اتبی فوتی شوگانندو تار سوراتی

(سید، ۲۰۱۴: ۱۵)

غیر از این ترجمه‌ها، در سال ۱۹۱۴م. فضل رحمن با عنوان پرلاپ دیوان حافظ را ترجمه کرد. ناشر این کتاب منشی محمد الهی بخش سرکار است. این کتاب از کالی پور، راجشاهی در ۶۰ صفحه به چاپ رسیده است. (سرکار، ۲۰۱۵: ۲۷۳) شیخ عبدالسلیم کتابی به عنوان آب حیات نوشته است و در این کتاب چند غزل حافظ را به زبان بنگلا در آورده است. (ام سلمی، ۱۳۷۶: ۳۷۵)

ترجمه‌ی اشعار حافظ در کتاب‌های مربوط به حافظ شیرازی

ترجمه‌ی اشعار خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی در بنگلادش به صورت‌های گوناگون انجام شده است. یکی از صورت‌های آن نوشتن کتاب مربوط به حافظ شیرازی است.

محمد برکت الله با عنوان *پرئششو یروتیبها (نابغه‌های فارس)* به زبان بنگلا کتابی نوشته است. موضوع این کتاب درباره‌ی احوال و آثار یازده تن^۱ از شاعران و دانشمندان ایرانی است. نویسنده در این کتاب از صفحه ۲۰۹-۲۲۸ به احوال و آثار خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی مطرح کرده است. (برکت الله، ۱۹۸۹: ۲۰۹-۲۲۸) برای روشن کردن موضوع مزبور بسیاری از اشعار حافظ با تلفظ به زبان بنگلا ترجمه نموده است. نمونه‌ی ترجمه‌ی برکت الله از این قرار است:

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

দিল যদি মোর দেয় ফিরিয়ে সে তুর্কি সোওয়ার মনচোরা,
প্রিয়ার মোহন চাঁদ কপোলে
একটি কালো তিলের তরে-
দেই ঢিলিয়ে সমরখন্দ ও রত্নখচা এই পোখারা

دل جودی مور دی فیری شی ترکی سوارمانچورا

پییار موهون چادکوپوله

یکتی کالو تیلیر تاری

دی بیلی سمرخند و راتنوخاچا بخارا

(برکت الله، ۱۹۶۴: ۱۹)

سری هریندرو چندروپال با عنوان *فارسی شاهیتیر اتیهاش (تاریخ ادبیات پارسی)* درباره‌ی تاریخ ادبیات فارسی و بررسی زندگی و آثار شاعران فارسی کتابی نوشته است. این کتاب در سال ۱۹۵۴م. از چاپخانه‌ی سری جگدیش به چاپ رسیده است. در این کتاب از صفحه ۱۲۲-۱۳۲ با ذکر ترجمه‌ی چند اشعار حافظ به زبان بنگلا زندگی و آثار حافظ شیرازی بیان شده است. (پال، ۱۹۵۴: ۱۲۲-۱۳۲)

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

^۱ ابوالقاسم فردوسی، عمر خیام، شیخ سعدی، ناصر خسرو، نظامی عروضی سمرقندی، فریدالدین عطار، مولانا جلال‌الدین رومی، ابوعلی ابن سینا، امام غزالی و عبدالرحمن جامی و خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی. (برکت الله، ۱۹۸۹: ۲۰۹ فهرست).

যদি শিরাজের সেই তুর্কী যুগের আমাদের মনকে গ্রহণ করে,
 তবে তাহার সেই কালো তিলের জন্য সমরখন্দ এং মোখারাও টিলাইয়া দিতে
 প্রস্তুত আছি।

জودی شیرازیر شی ترکی جو بوئی امادیر مانکه گروهان کوری، تابی تاہار شی کالو تیلیر
 جانو سمرخند ایبونگ بخاراو بیلایا دیتی پروستوت آسی.

عبدالستار با عنوان فارسی شاهیتیر کلکرم (بررسی ادبیات فارسی) کتابی به زبان بنگلا نوشته
 است. چاپ اول این کتاب در سال ۱۹۷۹م. و چاپ دوم آن در سال ۱۹۸۷م. از مؤسسه‌ی اسلامی
 بنگلادش در داکا انجام شده است که درباره‌ی تاریخ ادبیات فارسی مطرح شده است. نویسنده در
 این کتاب از صفحه‌ی ۶۱ تا ۶۴ به زندگی مختصر و آثار خواجه شمس‌الدین محمد حافظ
 شیرازی بیان نموده و در این بخش، همچنین ابیاتی از غزلیات حافظ را به زبان بنگلا ترجمه
 کرده است. (عبدالستار، ۱۹۸۷: ۶۱) نمونه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از عبدالستار:

قدم دریغ مدار از جنازه‌ی حافظ که گرچه غرق گناه است می‌رود به بهشت

হাফিজের লাশ দেখে পিছিও না তোমরা ভাই সো
 পাপে-পঙ্কে ডুও থেকে হাফিজ হেহেস্তে কিন্তু রও।

حافظیر لاش دیکھی پیچیونا تو مرا بهای شوبی

پایی-پانکی دویی تهیکی حافظ بهشت کینتو رویی

(عبدالستار، ۱۹۸۷: ۶۲)

دکتر عبدالصبور خان، کتابی با عنوان رابیندرانات ایبونگ حافظ (رابیندرانات و حافظ) کتابی
 به زبان بنگلا نوشته است. ناشر این کتاب شونجای مجومدار در سال ۲۰۱۱م. آن را از مرداننو در
 داکا به چاپ رسانیده است. (خان، ۲۰۱۱: جلد کتاب) عبدالصبور در این کتاب برای روشن کردن
 موضوع کتاب بسیاری از اشعار حافظ به زبان بنگلا ترجمه کرده است.

নইকো আমি হানাফি, নইকো আমি শাফেয়ী
 নইকো আমি হাম্বলী মাজহাদী,
 মালেকী মাজহাদীও নইকো আমি,
 তবে প্রেমের মাজহাদী।

نیکو امی حنفی، نیکو شافعی
نیکو امی حنبلی مذهبی
مالکی مذهبیوو نیکو امی تابی
پریمیر مذهبی

(خان، ۲۰۱۱: ۳۷-۳۸)

مشتاق احمد با عنوان *دیوان حافظ* با شرح و بسط درباره‌ی خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی کتابی به زبان بنگلا نوشته است. مشتمل بر ۴۱۶ صفحه‌ی این کتاب را ریاض خان در سال ۲۰۱۴م. از رودلا پروکاشونی در داکا به چاپ رسانیده است. (مشتاق، ۲۰۱۴: جلد کتاب) نویسنده در این کتاب برای توضیح و تشریح مربوط به موضوع حافظ بسیار اشعار حافظ را با ترجمه‌ی ساده و روان به زبان بنگلا درآوده است. نمونه‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از مشتاق احمد:

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را
به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را

সিরাজের চিত্তকাড়া তুর্কি মেয়ে ফেরত যদি দেয় দিল কোচারা
তবে তার গালের লাল তিলের লাগি দিই সমরখন্দ আর কোথারা।

شیرازیر چیٹوکارا ترکی مییی فیروت جودی دیی دل بیچارا

توبی تار گالیر لال تیلیر لاغی دیی سمرخند ار بخارا (مشتاق احمد، ۲۰۱۴: ۳۶۶)

نویسنده‌ی کتاب *فلسفه‌ی عرفانی حافظ* شهید آیت الله مرتضی مطهری است. این کتاب مهم به دست محمد عبدالقدوس پادشاه، با عنوان *حافظ اَدَاتیک درشن (فلسفه‌ی عرفانی حافظ)* به زبان بنگلا ترجمه شده است. این کتاب با ویراستاری محمد فریدالدین خان در سال ۲۰۱۴م. از طرف رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در داکا به چاپ رسیده است. (مطهری، ۲۰۱۴: ۴) در این کتاب هم بسیاری از ابیات اشعار حافظ به زبان بنگلا ترجمه شده است.

با عنوان *کبی حافظ و بنگلا شاهیتی تار پروبهاب (شاعر حافظ و تأثیر او در ادبیات بنگلا)* پایان‌نامه‌ی^۱ به زبان بنگلا در سال ۲۰۰۶م. نور عالم در سرزمین بنگلادش نوشته است.

^۱ این پایان‌نامه با راهنمای استاد کلثوم ابوالبشر در گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه داکا در مقطع پیش دکتری دفاع شده است. نویسنده در این پایان‌نامه با عناوین گوناگون درباره‌ی حافظ شیرازی و تأثیر حافظ بر ادبیات زبان بنگلا بحث کرده است. (نور عالم، ۲۰۰۶: فهرست)

در این پایان‌نامه نیز بسیار ابیات ترجمه‌ی اشعار حافظ به زبان بنگلا با ذکر اشعار شاعران بنگلا زبانان نیز مطرح شده است.

در کتاب‌های مزبور نویسندگان موضوعاتی که مربوط به خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی نوشته است در آن برای روشن کردن موضوع بسیاری از ترجمه‌ی اشعار حافظ به زبان بنگلا مطرح شده است. اکثر ترجمه‌ی مزبور ترجمه‌ی آزاد و ادبی است.

ترجمه‌ی اشعار حافظ در مقالات پژوهشی مربوط به حافظ شیرازی

درباره‌ی خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی در سرزمین بنگلادش چند مقاله‌ی پژوهشی به زبان فارسی و بنگلا نوشته شده است. نویسندگان مقاله برای روشن کردن موضوع مقاله بسیاری از اشعار حافظ ذکر کرده‌اند. اشعار مذکور را برای خوانندگان بنگلادشی به زبان بنگلا نیز درآورده‌اند. برخی از این مقاله‌ها عبارتند از:

حافظیر کوبیتای پروکرتو و روپوک پریمیر شروپ شانندان (جست‌وجوی صورت عشق حقیقی و مجازی در اشعار حافظ) نویسنده‌ی مقاله طارق ضیاء‌الرحمن سراجی است. این مقاله در مجله‌ی درشون و پروگاتی، شماره‌ی ۱ و ۲، سال ۲۱، ژوئن-دسامبر ۲۰۰۴م. گویندو دیب درشون گابیشونا کیندرو، داکا بیشو بیدآلای به چاپ رسیده است. (سراجی، ۲۰۰۴: ۱۲۱-۱۳۸) *کبی حافظ شیرازی و تار کبو پروتیبها (شاعر حافظ و نبوغ شعری وی)* نویسنده‌ی مقاله شمیم خان است. این مقاله در مجله‌ی مطالعات دانشگاه راجشاهی^۱ بخش اول، شماره‌ی ۳۱، ۲۰۰۳م. به زبان بنگلا به چاپ رسیده است. (شمیم خان، ۲۰۰۳: ۲۵۹-۲۶۹) محمد نورالهدی با عنوان *کبی حافظ ایر کبو درشون (فلسفه‌ی شعر حافظ شاعر)* مقاله‌ی پژوهشی نوشته است. این مقاله در گویشنا پوتربکا (مجله‌ی پژوهشی) شماره‌ی ۱۰، ۲۰۰۴-۲۰۰۵م. دانشکده‌ی علوم انسانی، دانشگاه راجشاهی، بنگلادش به چاپ رسیده است. (نورالهدی، ۲۰۰۴-۲۰۰۵: ۹۱-۱۰۰)

غیر از مقاله‌های مزبور چند مقاله در مجله‌ی نیوزلیتر^۲ به چاپ رسیده است مانند: «مها کبی حافظ که گابهیر بهابی وانودابون کریسیلین بوالی تار پوکهی حافظرای کههاتین کابو وانوباد

^۱ Rajshahi University Studies (official journal of The Univresity of Rajshahi)

^۲ رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در داکا برای پیشرفت و گسترش زبان و ادبیات فارسی در سراسر بنگلادش، مجله‌ای را به نام نیوز لیتر (خبرنامه) هر دو ماه یک بار منتشر می‌کند. در این خبرنامه درباره‌ی زبان و ادبیات فارسی، اوضاع سیاسی ایران، خلاصه‌ی اخبار تازه از کشورهای مختلف، آموزش زبان فارسی، ترجمه از

شهمبهباب هوایسیلو» (قاضی نذرالاسلام حافظ را عمیقاً احساس کرده بود، به همین سبب ترجمه اشعار حافظ برای او ممکن شده بود)، «حافظیر کوبیتای پروکرتو و روپوک پریمیر پرجالوجانا» (بررسی عشق حقیقی و مجازی در اشعار حافظ)، «مهاکبی حافظ شیرازی» (شاعر بزرگ حافظ شیرازی)، «ایرانی کبی حافظر جیبونی» (زندگی‌نامه‌ی حافظ، شاعر ایرانی)، «مهاکبی حافظ شانمپورکی رهبر سید علی خامنه ایر موللابان» (ارزیابی رهبر، سید علی خامنه‌ای درباره‌ی حافظ)، «بنگالی - ایرانی‌دیر کبی سیلین حافظ» (حافظ برای مردم بنگالی و ایرانی شاعر پیرو بود) (سرکار، ۱۳۹۴: ۵۱-۵۳)؛ همچنین نویسندگان مقاله‌ی پژوهشی مزبور موضوعاتی که مربوط به خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی نوشته است در آن نیز برای خوانندگان بنگلادشی بسیاری از ترجمه‌ی اشعار حافظ به زبان بنگلا بیان نموده است. اکثر ترجمه‌ی مزبور ترجمه‌ی آزاد و ادبی است.

نظر مترجمان و دانشمندان بنگلادش درباره‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ

عبدالصبور خان^۱ مترجم مشهور فارسی و بنگلا در بنگلادش است. وی در باره‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از دیدگاه ادبی، در مصاحبه با نویسنده‌ی مقاله به قول زیر نظر می‌دهد:

«ما می‌بینیم که مترجمان مختلف مانند دکتر محمد شهیدالله، محمد برکت‌الله، محمد منصورالدین، قاضی نذرالاسلام، اکرم حسین و عبدالحافظ از آثار حافظ مانند رباعی و غزل وی ترجمه کرده‌اند. بعضی از زبان انگلیسی و اردو و بعضی هم که مثل قاضی نذرالاسلام، محمد منصورالدین و عبدالحافظ، از متن اصلی، یعنی از زبان فارسی ترجمه کرده‌اند. این هم

متون فارسی به زبان بنگلا، زندگی و آثار ادبی شاعران و نویسندگان کلاسیک و معاصر فارسی ایران مطرح می‌شود.

^۱ دکتر عبدالصبور خان استاد و رئیس اسبق گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه داکا، بنگلادش است. وی مدرک لیسانس و فوق لیسانس در زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه داکا به دست آورد و در سال ۲۰۰۰م. در دانشگاه داکا استخدام شد. وی دکتری زبان فارسی را از گروه فارسی و اردو، دانشگاه داکا تحت راهنمایی دکتر کلثوم ابوالبشر به پایان رسانیده است. عنوان پایان نامه‌ی او ادونیک فارسی سوتوگلیو بیشابیشیشتو، شیلپورپ، چیترتینو جیبون و سماج (داستان کوتاه فارسی نو، مشخصات موضوعات و هویت هنری بازتاب جامعه و زندگی). پایان نامه‌ی وی در سال ۲۰۰۹م به توسط آکادمی بنگلا در داکا به چاپ رسیده است. وی بسیاری از کتاب‌های فارسی را به زبان بنگلا درآورده است. خان رمان ایستگاه گوری پور از همایون احمد به زبان بنگلا درآورده و مقالات تحقیقی و علمی زیادی از وی در مجله‌های ملی و بین‌المللی منتشر شده است. (سرکار، ۲۰۰۶: ۱۴)

نکته‌ی مهمی است که بعضی مترجمان مانند دکتر محمد شهیدالله و محمد برکت الله، وزن و قافیه را رعایت نکرده، و ترجمه‌ی آزاد کرده‌اند، که این ترجمه‌ی تشریحی است. ولی قاضی نذرالاسلام و عبدالحافظ از زبان فارسی ترجمه کرده و ایشان هم وزن و قافیه را رعایت کرده و به متن اصلی نزدیک مانده‌اند. به نظر من از ترجمه‌ی اشعار حافظ از قاضی نذرالاسلام و عبدالحافظ به زبان بنگلا آثار جدیدی به وجود آمده که می‌توانم بگویم که این اشعار کاملاً بنگلا است نه ترجمه از متن فارسی، اگرچه مفهوم و پیام حافظ در ترجمه‌ی ایشان هیچ‌گونه تغییراتی پیدا نکرده است».

دکتر طارق ضیاءالرحمن سراجی^۱ استاد ارجمند زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه داکاست که هفده سال درباره‌ی حافظ تدریس می‌کرده و بیشتر اشعار حافظ را که به زبان بنگلا ترجمه شده، مطالعه کرده است. سراجی درباره‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ از دیدگاه تجربه‌ی تدریسی در مصاحبه با نویسنده‌ی مقاله می‌گوید:

«اشعار حافظ به زبان‌های مختلف به زبان بنگلا هم ترجمه شده است. ادبای مشهور ما بعضی از اشعار حافظ را به زبان ادبی ترجمه کرده‌اند. رابیندرانات تاگور در نوشته‌ی خود گفته است «شعر مثل عروس است که وقتی از یک حریم به حریم دیگر می‌رود منفعل و خجالت‌کش می‌شود» از این جهت ما می‌توانیم بگویم که ادبای ما که اشعار حافظ را ترجمه کرده‌اند دقیق و براساس طرز گفتار به طور کامل صورت نگرفته است. ولیکن قاضی نذرالاسلام، شاعر ملی ما بسیار از غزلیات و رباعیات حافظ را اینگونه ترجمه کرده که قابلیت بیشتر دارد. چون ایشان بر اساس عروض و قافیه‌ای که حافظ شیرازی از آن پیروی کرد، ترجمه نمود. بیشتر مترجمان بنگلادش ترجمه‌ی لفظی را انجام داده‌اند، اما قاضی نذرالاسلام بیشتر به ترجمه‌ی معنوی پرداخت».

^۱ دکتر طارق ضیاءالرحمن سراجی رئیس اسبق و استادگروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه داکا، بنگلادش است. وی مدرک لیسانس و فوق لیسانس در زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه داکا دریافت کرد. و در سال ۲۰۰۰م. در دانشگاه داکا استخدام شد. وی دکتری زبان و ادبیات فارسی از گروه فارسی و اردو، در دانشگاه داکا زیر نظر دکتر ام سلمی به پایان رسانیده و عنوان پایان نامه‌ی او تفکرات اسلامی و انسانیت در اشعار اقبال است. پایان نامه‌ی وی در سال ۲۰۱۳م. توسط رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، بنگلادش به چاپ رسیده است. مقالات تحقیقی و علمی زیادی از وی در مجله‌های ملی و بین‌المللی منتشر شده است. (سرکار، ۲۰۰۶: ۱۴)

نتیجه‌گیری

در مقاله‌ی حاضر، سیزده ترجمه‌ی کتاب از اشعار خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی و شش کتاب مربوط به وی و نه مقاله‌ی پژوهشی به زبان بنگلا گردآوری و معرفی گردیده است. و سپس درباره‌ی ترجمه‌ی به زبان بنگلا و مترجمان بنگلا زبانان نیز بررسی شده است. در نهایت، به صراحت می‌توان گفت که ترجمه‌ی اشعار خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی به صورت گوناگون در سرزمین بنگلادش انجام شده است و این امر در نهایت سبب تقویت و تحکیم روابط فرهنگی و ادبی بین کشور ایران و بنگلادش می‌شود. درآوردن اشعار حافظ در بنگلادش این بهترین نمونه‌هایی است که خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی در نزد مردم بنگلادش از خواص تا مردم عامه چهره‌ای شناخته شده است. به نظر می‌رسد که با ترجمه‌های یادشده، حافظ شیرازی بر حیات معنوی، فرهنگی، ادبی و اجتماعی مردم سرزمین بنگلادش بسیار تأثیر گذاشته است. در پایان بحث درباره‌ی ترجمه‌ی اشعار حافظ، به دانشمندان و صاحب‌نظران ایران و بنگلادش توصیه می‌کنم که ترجمه‌ی اشعار حافظ، که چندین قرن پیش آغاز و انجام شده است، برای دانشجویان زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه‌های بنگلادش و خوانندگان و علاقه‌مندان به حافظ شیرازی این کار ادامه دهند تا سعی مترجمانی که در تلاش آن بودند تا فهمیدن و فهمانیدن اشعار حافظ را برای علاقه‌مندان او آسان شود، روزه‌روز رونق پیدا کند. امید است آثار بزرگان زبان و ادبیات فارسی در سرزمین بنگلادش حفظ شود و در آینده نیز تعداد این آثار بیشتر شود و به زودی این آرزو به مقصد برسد.

منابع

- ام سلمی، (۱۳۷۶). ره آورد، «گزارش نخستین مجمع بین‌المللی استادان زبان فارسی»، «ترجمه و تصحیح متون فارسی در بنگال» تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی دبیر خانه‌ی انجمن بین‌المللی استادان زبان فارسی.
- برکت الله، محمد، (۱۹۶۴م). پارششو پروتیهها، (نابغه‌های ایران) داکا: آکادمی بنگلا.
- پال، شری هریندرو چندرو، (۱۹۵۴م). فارسی شاهیتیر اتیههاش (تاریخ ادبیات پارسی) کلکته: چاپخانه‌ی سری جگدیش.
- تمیم داری، احمد، (۲۰۰۷). تاریخ ادبیات پارسی، (فارسی شاهیتیر اتیههاش) سراجی، طارق ضیاء الرحمن و شاهدی، عیسی، داکا: انتشارات بین‌المللی الهدی.

- خان، محمد عبدالصبور، (۱۳۸۷). «نقد و بررسی آثار ادبی فارسی معاصر به زبان بنگالی»، مجموعه‌ی مقالات ششمین مجمع بین‌المللی استادان زبان فارسی، تهران ۲۵ و ۲۶ دی ماه.
- _____، (۲۰۱۱م). *رابیندرونات ایبونگ حافظ* (رابیندرونات و حافظ) مرداننو، داکا.
- _____، (۲۰۰۸م). «جایگاه ترجمه‌ی متون فارسی در ادبیات بنگالی»، *مجله‌ی فارسی و اردو دانشگاه داکا*، گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه داکا.
- _____، (۱۳۷۶) «تاثیر فارسی بر زبان بنگالی»، *نامه‌ی پارسی*، سال دوازدهم، شماره‌ی اول و دوم، بهار و تابستان.
- سرکار، ابوالکلام، محمد، «بررسی و تحلیل سهم حکمرانان ترک در گسترش زبان و ادبیات فارسی در بنگال»، *همایش بین‌المللی پیوندهای زبانی و ادبی ایران و ترکیه*، دانشگاه استانبول، ترکیه، ۱۵-۱۷ مه ۲۰۱۲م.
- _____، «روند ترجمه آثار داستانی فارسی به زبان بنگالی در دوره‌ی اخیر» (۲۰۰۱-۲۰۱۲)، *مجموعه مقالات هشتمین همایش بین‌المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران ۱۳-۱۵ شهریور ماه ۱۳۹۲*، دانشگاه زنجان، ایران.
- _____، (۱۳۹۴) «ویژه‌نامه همایش بین‌المللی حافظ»، *مجموعه مقاله‌ها- بخش اول، معاونت فرهنگی و اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران*.
- _____، (۲۰۱۵م). *ترجمه‌ی ادبیات فارسی در بنگلادش ۱۹۷۱-۲۰۰۵م*. داکا: انجمن مطالعات آسیایی بنگلادش.
- سراجی، طارق ضیاء الرحمن، (۲۰۰۴م). «حافظیر کوبیتای پروکرتو و روپوک پریمیر شروپ شاندان»، (جست‌وجوی تصویر عشق حقیقی و مجازی در اشعار حافظ) *مجله‌ی درشون و پروگاتی*، شماره‌ی ۱ و ۲ شماره‌ی سال ۲۱، ژون- دسامبر ۲۰۰۴م. گوبیندو دیب درشون گابیشونا کیندرو، داکا بیشو بیدالای، صص ۱۲۱-۱۳۸.
- سید، احمد الحق، (۲۰۰۳م). *فارسی غزل شنکلی* (مجموعه‌ی غزل فارسی)، چاتگام، علامه رومی سوسایتی.
- سید، شمس الحق، (۲۰۱۴م). *حافظر کوبیتا*، داکا: شودهوشور.
- سعید، شمس العالم، (۲۰۱۲م). *حافظ و بیشایکر دیوان* (حافظ و دیوان حیرت انگیز) داکا: ایدرن پبلیکیشن.

- شاهدی، عیسی، (۱۹۹۰م). *ایرانر بلبل حافظ شیرازی* (حافظ شیرازی بلبل ایران)، داکا: فرهنگستان پژوهش و تربیت اسلامی.
- شمیم خان، (۲۰۰۳م). «کبی حافظ شیرازی و تار کبو پروتیبها» (شاعر حافظ و نابغه‌ی شعر او) مجله‌ی مطالعات دانشگاه راجشاهی، بخش اول، شماره‌ی ۳۱، صص ۲۵۹-۲۶۹.
- شهیدالله، محمد، (۱۹۳۸). *دیوان حافظ شونچاین*، داکا: پروبهینسیل لایبری.
- _____، (۱۹۵۹). *دیوان حافظ*، داکا: رینیسانس پرینترس.
- عبدالستار، (۱۹۷۸م). *فارسی شاهیتر کلکرم*، (بررسی ادبیات فارسی)، داکا: بنیاد اسلامی بنگلادش.
- عبد الحافظ، (۱۹۸۴م). *حافظر غزل گهوچهو*، داکا: اکادمی بنگلا.
- عبدالقادر، (۱۹۹۳م). *مجموعه‌ی آثار ندرالاسلام*، جلد ۳، داکا: اکادمی بنگلا.
- قاضی، اکرم حسین، (۱۹۶۱م). *دیوان حافظ*، داکا: آزاد پروکاشونی.
- مشتاق احمد، (۲۰۱۴م). *دیوان حافظ*، داکا: رودلا پروکاشونی.
- مطهری، مرتضی، (۲۰۱۴م). *حافظر اداتیک درشن* (فلسفه‌ی عرفانی حافظ) ترجمه بادشاه، محمد عبدالقدوس، داکا: رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در داکا.
- مظهرالپرویز، (۲۰۰۳م). *حافظر شریشتهو پریمیر کوبیتا* (شعر بهتر عشق حافظ) بادشاه، محمد عبدالقدوس و خان، فریدالدین محمد، داکا: جوناکی پروکاشونی.
- منصورالدین، (۱۹۷۸م). *ایرانیر کبی*: (شاعر ایران زمین)، داکا: اکادمی بنگلا.
- نورالهدی، (۲۰۰۴-۲۰۰۵م). «کبی حافظ ایر کبو درشون» (فلسفه‌ی شعر شاعر حافظ) *گوشنا پوتریکا*، شماره‌ی ۱۰، دانشکده‌ی علوم انسانی، دانش‌گاه راجشاهی، بنگلادش، صص ۹۱-۱۰۰.
- نور عالم، (۲۰۰۶م). *کبی حافظ و بنگلا شاهیتی تار پروبههاب* (شاعر حافظ و تأثیر او در ادبیات بنگلا) (پیش دکتری) کلثوم ابوالبشر، زبان و ادبیات فارسی، علوم انسانی، دانش‌گاه داکا.

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ

بخش دوم

کتاب شناسی حافظ

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

پروفیسر شہناز گل خان
پرنسپل جامعہ اسلامیہ اسلامیہ